

Врахування психічного стану матері при кваліфікації та призначенні покарання за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 117 КК України

Мостепанюк Людмила Олександрівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.07.2024	Право	343.234:343.611

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13164581>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена особливостям визначення психічного стану матері як обставини, яка пом'якшує покарання у ст. 117 Кримінального кодексу України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» та з'ясуванню підстав призначення покарання та його видів за дане кримінальне правопорушення.

Акцентовано увагу на наявності у жінки під час вчинення вбивства певних особливостей психофізичного стану, що зумовлені сукупністю емоційної напруги, викликаною вагітністю і пологам та психічними процесами, що їх супроводжували, які послаблюють здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними. Показано практичний приклад нез'ясування і неврахування наявності чи відсутності особливого психофізіологічного стану жінки. Доведено, що пом'якшуючою обставиною у випадку вчинення матір'ю вбивства своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них повинен визнаватися саме психопатичний стан, який призвів до психічного розладу, що не виключає осудності особи, але значно послаблює можливість усвідомлювати такі дії та керувати ними.

Ключові слова: кваліфікація кримінальних правопорушень, призначення покарання, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, особа винного, обставини, що пом'якшують покарання, індивідуалізація покарання, диференціація кримінальної відповідальності.

Taking into account the mental state of the mother when qualifying and imposing punishment for a criminal offence, provided for by art. 117 of the Criminal Code of Ukraine

Abstract. The article is devoted to the peculiarities of determining the mental state of the mother as a circumstance that mitigates punishment in Art. 117 of the Criminal Code of Ukraine "Immeditated murder by the mother of her newborn child" and clarification of the reasons for the appointment of punishment and its types for this criminal offence.

Attention is focussed on the presence of certain features of the psychophysical state in the woman during the murder, which are caused by the set of emotional stress caused by pregnancy and childbirth and the mental processes that accompanied them, which weaken the mother's

¹ доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ (Солом'янська площа, 1, м. Київ, Україна, 03035) <https://orcid.org/0000-0003-2894-0654>

ability to be aware of her actions and control them. A practical example of non-explaining and not taking into account the presence or absence of a special psychophysiological condition of a woman is shown. It is proved that the mitigating circumstance in case of a mother committing the murder of her newborn child during childbirth or immediately after them should be recognised precisely the psychopathic condition that led to a mental disorder, which does not exclude the sanity of the person, but significantly weakens the ability to be aware of such actions and manage them.

Keywords: qualification of criminal offences, punishment, criminal liability, criminal offense, composition of a criminal offence, person guilty, circumstances that mitigate punishment, individualisation of punishment, differentiation of criminal liability.

Вступ

Завершальною стадією застосування кримінально-правової норми відносно особи, визнаної судом винною у вчиненні кримінального правопорушення, є призначення покарання як одна з форм реалізації кримінальної відповідальності. Особливого звучання дана теза набуває при призначенні покарання за умисні вбивства, які завжди визнавались одними із найбільш тяжких злочинів. Повідомлення про вбивства спричиняють суспільний резонанс, особливо – коли потерпілим є новонароджена дитина.

Обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання у сукупності з іншими визначеними у нормах Кримінального кодексу України (далі – КК) засадами призначення покарання повинні сприяти і забезпечити винесення обґрунтованого вироку та призначення справедливого адекватного покарання за вчинене особою кримінальне правопорушення [1].

Актуальність обраної теми впливає із ступеня суспільної резонансності суспільної небезпечності діяння, передбаченого ст.117 КК «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», специфіки даного кримінального правопорушення щодо його суб'єкта та питань індивідуалізації покарання та диференціація кримінальної відповідальності.

Проблемні питання особливостей визначення психічного стану матері як обставини, яка пом'якшує покарання у ст. 117 КК та з'ясування підстав призначення покарання розробляли такі вчені, як Ю.М. Антонян, Н.О. Антонюк, В.І. Борисов, С.С. Булгак, В.О. Глушков, О.О. Дудоров, Є.Ю. Заєць, Т.І. Іванюк Ю.А. Кричун, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Л.А. Остапенко, В.В. Потавець, Т.І. Сахарук, І.С. Семенюк, О.С. Сотула, О.Л. Старко, Н.А. Сторчак, Є.М. Товмазова, Л.М. Федорак, М.І. Хавронюк, О.В. Шевченко та ін. Але, не дивлячись на велику кількість наукових робіт, присвячених зазначеним вище питанням, існує низка моментів, які і досі є спірними та не знаходять одностайного вирішення.

Метою статті є особливості визначення психічного стану матері як обставини, яка пом'якшує покарання у ст. 117 КК, а також з'ясування підстав призначення покарання та його видів за дане кримінальне правопорушення з урахуванням принципів індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності.

Результати

Реалізація принципу справедливості покарання залежить, в першу чергу, від диференційованого підходу до його визначення. Теорія вітчизняного кримінального права оперує такими найбільш розповсюдженими видами санкцій, як відносно визначені, абсолютно визначені та альтернативні. Найоптимальнішою формою покарання є конструювання альтернативної відносно визначеної санкції. Відносно визначена санкція – це санкція, яка передбачає покарання, вказуючи або не вказуючи

його нижчу межу з обов'язковим передбаченням його вищої межі. Альтернативні санкції передбачають два чи більше видів основного покарання, з яких суд може призначити лише одне [2, с. 49, 50]. Сутність кумулятивних санкцій полягає у можливості застосування і основного, і додаткового покарання. Кумулятивна санкція має велике значення, адже при правильній її реалізації гарантує послідовне здійснення принципу індивідуалізації покарання, успішне досягнення мети виправлення засуджених і запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

З аналізу санкції ст. 117 КК випливає, що вона охоплює два види покарання: обмеження волі на строк до п'яти років та позбавлення волі на той самий строк [3]. Таким чином, вказана санкція є відносно визначеною (тому, що допускає варіацію покарання у вигляді обмеження та позбавлення волі від мінімальної межі, закріпленої у Загальній частині КК, до зазначеної у санкції межі як максимальної) та альтернативною, т.я. передбачає два види покарання, кожне з яке може бути застосоване виключно як самостійне. У даній санкції ми можемо спостерігати реалізацію принципу індивідуалізації покарання, що відображається і в правилах конструювання санкцій: мова йде не лише про встановлення досить широких меж кримінально-правових санкцій, але і про впровадження альтернативних санкцій.

Отже, санкція ст. 117 КК передбачає два види покарання: обмеження волі на строк до п'яти років; позбавлення волі до п'яти років. Дана санкція передбачає лише основні види покарання, не передбачаючи додаткових, тобто, вона не є кумулятивною.

Доктрина кримінального права наповнена ідеями щодо необхідності удосконалення кримінально-правових санкцій, в тому числі – шляхом запровадження так званих типових санкцій, що міститимуть не лише типові покарання, а і їх поєднання з іншими основними видами покарання [4; 5, с. 584]. Такі думки заслуговують на увагу, адже запровадження типових санкцій сприяло б подальшому зміцненню правосуддя і дотримання принципів законності в державі, зменшило б кількісні показники суддівського свавілля через наявність чітко встановлених законодавчих меж того чи іншого виду покарання. Саме законодавча класифікація кримінальних правопорушень, визначена ст. 12 КК, повинна бути базисом для подальшої побудови кримінально-правових санкцій і визначення інтервалу між нижчими і верхніми термінами позбавлення волі [6, с. 177] чи іншого виду покарання, адже класифікація кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості і повинна бути основною при побудові санкцій норми закону. Тому заслуговує підтримки наукова позиція необхідності щодо врахування положень ст. 12 КК при побудові санкцій Особливої частини КК [6, с. 177].

Разом з тим, у законодавчій практиці зустрічаються пропозиції, які не можуть бути прийняті і вимагають скасування. Так, законопроектом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України», реєстр. № 4712 від 16.04.2014 р. [7] пропонувалося знизити мінімальну межу покарання у виді позбавлення волі з одного року до шести місяців. У заперечення даної позиції законодавця слід вказати наступне: науково доведено, що позбавленню волі як виду основного покарання властиві такі негативні наслідки, як розрив соціально корисних зв'язків, розпад сім'ї, втрата професійної кваліфікації, несприятливий вплив з боку інших засуджених, нервово-психічні та інфекційні захворювання. Натомість, застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, обґрунтовується рядом їх переваг, а саме: сприяння збереженню соціально корисних властивостей особи, подальшої, після відбуття покарання, реабілітації винної особи, її інтеграції в суспільство і пристосуванню інших осіб до правослужняної поведінки. Крім того, покарання, не пов'язані з позбавленням волі є важливим засобом загального зменшення числа засуджених, що знаходяться в місцях позбавлення волі, сприяючи тим

самим підвищенню ефективності виправної дії на засуджених і попередженню рецидиву [8, с. 27].

Очевидно, що санкція ст. 117 КК, яка передбачає обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, побудована з порушенням вимог принципу справедливості, адже вона демонструє, що у різних за ступенем тяжкості видів основного покарання (обмеження волі та позбавлення волі) у вказаній санкції передбачаються однакові їх розміри (до п'яти років). Крім того, не варто забувати вимоги ч. 3 ст. 61 КК щодо лімітів застосування обмеження волі: даний вид покарання не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи [3].

Наявність у структурі КК норми, яка передбачає відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів, обґрунтована положеннями сучасної медичної науки. Медики і психіатри доводять той факт, що пологи та процес народження дитини є потужним стресовим фактором, що здійснює надзвичайно серйозний і часом негативний вплив на психоемоційний стан жінки, внаслідок чого вона може втрачати здатність до адекватної поведінки та діяти у стані фізіологічного афекту [9, с. 237]. І саме констатація особливого психофізіологічного стану матері, який засвідчує обмежену здатність особи усвідомлювати фактичні дії та керувати ними, є підставою для кваліфікації вчиненого діяння за ст. 117 КК [10, с. 290]. Отже, підставою для визнання даного виду вбивства привілейованим є особливий психофізичний стан суб'єкта правопорушення [11, с. 472].

Проте в диспозиції ст.117 КК не зазначається вказівка на необхідність встановлення особливого психофізіологічного стану жінки як обов'язкової ознаки даного кримінального правопорушення, що, у свою чергу, породжує деякі проблеми при кваліфікації. Тому, як свідчить судова практика, суди не завжди з'ясовують наявність даного особливого психофізіологічного стану жінки. Так, вироком Долинського районного суду Івано-Франківської області від 08.05.2024 р. у справі № 343/910/24, провадження № 1-кп/343/87/24 встановлено, що неповнолітня ОСОБА_3 вчинила умисне вбивство своєї новонародженої дитини відразу після пологів. Так, ОСОБА_3, перебуваючи у стані вагітності в межах строку 7 (семи) місяців, відчула настання фізіологічного процесу пологів та маючи реальну можливість звернутись до медичного закладу з метою приховування від оточуючих народження дитини, самостійно прийняла рішення народити без надання кваліфікованої медичної допомоги, достовірно розуміючи, що є велика вірогідність до настання невідворотних наслідків у вигляді смерті дитини, оскільки відсутні належні санітарні умови, відсутність необхідних медичних препаратів та медичної кваліфікованої допомоги, свідомо допускала та бажала настання її смерті. ОСОБА_3 у приміщенні туалету квартири самостійно, без втручання сторонніх осіб, під час фізіологічних пологів народила життєздатну дитину чоловічої статі. Після цього, переконавшись, що її новонароджена дитина є живою, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки у вигляді смерті дитини та бажаючи їх настання, умисно, реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на позбавлення життя своєї новонародженої дитини, з метою позбавлення її життя, умисно, обома руками стиснула голову новонародженої дитини, внаслідок чого спричинила тілесні ушкодження, які спричинили смерть новонародженої дитини, а саме: закриту черепно-мозкову травму з переломом лівої тім'яної кістки, крововиливами під м'яку мозкову оболонку та в речовину головного мозку та мозочка, забоем речовини головного мозку та мозочка, крововиливами в м'які покриви голови, що ускладнилися набряком головного мозку, які у відповідності до висновку експерта відносяться до тяжких тілесних ушкоджень. В

подальшому, переконавшись, що дитина не подає ознак життя, ОСОБА_3 з метою укриття скоєного нею злочину та уникнення кримінальної відповідальності, помістила тіло мертвої дитини разом із плацентою в поліетиленовий пакет, який передала своєму хлопцеві ОСОБА_8, який не був обізнаний у злочинному умислі останньої, повідомивши його що дитина народилась мертвою і попросила викинути її, що він і зробив [12].

У кримінально-правовій літературі домінуючою є думка про те, що пом'якшуючою обставиною у випадку вчинення матір'ю вбивства своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них повинен визнаватися саме психопатичний стан, який призвів до психічного розладу, що не виключає осудності особи, але значно послаблює можливість усвідомлювати такі дії та керувати ними [13, с. 93]. Психічне ставлення винної особи при вчиненні діяння, передбаченого ст.117 КК, характеризується наявністю емоційної напруги, викликаною вагітністю, пологами та психічними процесами, що їх супроводжували; а також наявністю тимчасового психічного розладу, що послаблює здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними, у зв'язку з чим вона може визнаватися обмежено осудною [14, с. 224]. Слід пам'ятати, що жінка в момент пологів або відразу після них може перебувати у стані хворобливого психічного розладу, тобто бути обмежено осудною. В такому випадку особливий психофізичний стан може збігатися з обмеженою осудністю [15, с. 49].

Висновки

Таким чином, врахування судом ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, повинно здійснюватися окремо та незалежно одне від одного [1]. З викладеного випливає, що вказані положення повинні становити самостійні загальні засади, інакше під час призначення покарання може здійснюватися подвійне чи навіть потрійне врахування тих самих обставин, що матиме наслідком невиправдане обтяження чи пом'якшення покарання. Натомість, для наявності в діях особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК, необхідно доводити, що мати новонародженої дитини знаходилася в обумовленому пологами особливому психофізичному стані, який послаблював її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними. І лише така обставина свідчитиме про наявність обставини, що пом'якшує покарання.

Список використаних джерел

1. Матюшенко О.І., Остапчук Л.Г. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання в системі загальних засад призначення покарання. *Академічні візії*. Випуск 31/2024.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. [2-е вид., перероб. і доп.]. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
3. Кримінальний кодекс України від 05.05.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 32 с.
5. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монографія. Одесса : Юридична література, 2011. 624 с.
6. Слущка Т.І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 246 с.
7. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України»,

- реєстр. № 4712 від 16.04.2014 р. URL :
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664
8. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 32 с.
 9. Олійник О. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України). *Підприємництво, господарство і право*, 2017. С. 236 – 239
 10. Булгак С.С., Заєць Є.Ю. Проблемні аспекти кваліфікації вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, 2021. Серія ПРАВО. Випуск 64. С. 288 – 294
 11. Мостепанюк Л.О. Особливий психофізичний стан як обставина, яка пом'якшує покарання у ст. 117 Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024, № 3. С. 471 – 475.
 12. Вирок Долинського районного суду Івано-Франківської області від 08.05.2024 р. у справі № 343/910/24, провадження № 1-кп/343/87/24. URL :
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118887104>
 13. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія / за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків: Ніка Нова, 2012. 215 с
 14. Кричун Ю.А. Кримінально-правова характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини за чинним кримінальним законодавством (ст. 117 КК України). *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*, 2017. № 2. С. 221 – 234.
 15. Старко О.Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. канд. юрид. наук. Київ, 2007. 222 с.